

**TARIX FANLARINI TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH
TEKNOLOGIYASI ASOSIDA O'QITISH SAMARADORLIGI**

*Toshtemirova Saodat Abdurashidovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti*

*Xujanova Lobar Raimkulovna
Guliston davlat universiteti doktoranti*

Annotasiya. Mazkur maqolada tanqidiy fikrlash texnologiyasining maqsadi, vazifalari, o'ziga xos xususiyatlari, uni amalga oshirish usullari va natijalari bo'yicha ma'lumotlar keltirilgan. Tarix fanlarini o'qitishda ushbu texnologiyadan foydalanish samaradorligi, uning uslubiy metodlari va texnologik bosqichlari taqdim qilingan. Shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning o'ziga xos strategiyalari hamda tarix darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muammoli ta'lim texnologiyalari, muammoli vaziyat yaratishda, muammoli vaziyatni yechishda qo'llanadigan usullar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, intellektual salohiyat, natijalar, xususiyatlar, usul, uyg'otish, anglash, odatlanish, chaqiriq, strategiyalar, sugrotona usul, tafakkul, muammoli vaziyat yaratish, evristik usul

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК НА
ОСНОВЕ РАЗВИТИЯ ТЕХНОЛОГИИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ**

*Таштемирова Саодат Абдурашидовна
Доцент Чирчикского государственного педагогического университета*

*Хужанова Лобар Раимкуловна
Докторант Гулистанского государственного университета*

Аннотация. В данной статье представлена информация о цели, задачах, особенностях технологии критического мышления, методах ее реализации и результатах. Представлена эффективность использования данной технологии в обучении истории, ее методические приемы и технологические этапы. Также упоминаются конкретные стратегии развития критического мышления и проблемные образовательные технологии развития критического мышления на уроках истории, методы создания проблемной ситуации, решения проблемной ситуации.

Ключевые слова: критическое мышление, интеллектуальный потенциал, результаты, характеристики, метод, пробуждение, понимание, привыкание, вызов, стратегии, метод Сократа, мышление, создание проблемных ситуаций, эвристический метод.

**EFFECTIVENESS OF HISTORICAL SCIENCES TEACHING BASED ON
THE DEVELOPMENT OF CRITICAL THINKING TECHNOLOGY**

*Toshtemirova Saodat Abdurashidovna
Docent of Chirchik State Pedagogical University*

*Khujanova Lobar Raimkulovna
Doctoral student of Gulistan State University*

Abstract. This article provides information on the purpose, tasks, characteristics of critical thinking technology, its implementation methods and results. The efficiency of using this technology in the teaching of history, its methodological methods and technological stages are presented. Also, specific strategies for developing critical thinking and problem-based educational technologies for developing critical thinking in history classes, methods for creating a problem situation, and solving a problem situation are mentioned.

Key words: critical thinking, intellectual potential, results, characteristics, method, awakening, understanding, habituation, challenge, strategies, Socratic method,

thinking, problem situation creation, heuristic method

Kirish. Tanqidiy fikrlash texnologiyasi XX asrning 90-yillari o'rtalarida amerikalik o'qituvchilar K. Meredith, Ch. Temple tomonidan kiritilgan. Tanqidiy fikrlash - bu ma'lumotni o'z yondashuvi bilan tahlil qilish qobiliyati bo'lib, bunda o'quvchi o'z-o'zini boshqaradi, baholaydi, fikrlashini tuzatadi. Texnologiya o'quvchining axborotni idrok etish samaradorligini oshirish bilan birga o'rganilayotgan matn yoki jarayonga qiziqishini oshiradi. Har bir o'qituvchining vazifasi ta'lim oluvchining o'z-o'zini anglashi, shu jumladan intellektual qobiliyatini rivojlantirishga imkon beradigan sharoitlarni yaratishdir. Bu jahhada tanqidiy fikrlash texnologiyasidan foydalanish ushbu muammolarni hal qilishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi [1]. Turli sohalarda jumladan, iqtisodiyot, fan va madaniyatda mustaqil ravishda axborot bilan ishlashni biladigan, turli sohalardagi bilim va ko'nikmalarini mustaqil ravishda oshiradigan, yangi bilimlarni o'zlashtira oladigan yoshlar salmog'ini ko'payishi jamiyat taraqqiyotida juda muhimdir. Buning uchun pedagog-murabbiylar o'quvchilarda har qanday mulohazani ko'r-ko'rona qabul qiladigan emas, balki, zarur holatda tanqidiy yondasha oladigan o'z mustaqil fikriga ega yoshlarni tarbiyalashda ushbu tanqidiy fikrlash texnologiyasidan foydalanishi maqsadga muvofiqdir. Sababi ushbu texnologiya o'quvchi bilimini passiv o'zlashtirish jarayoniga emas, balki faol o'zlashtirish jarayoniga jalb qilish imkoniyatini ta'minlaydi hamda har bir o'quvchining olgan bilimlarini qachon va qanday maqsadlarda amalda qo'llashi mumkinligi bo'yicha tafakkurining shakllanishiga yordam beradi. Hozirda o'sib kelayotgan yosh avlodda ushbu xislatlarni shakllantirish davr talabi va extiyoji hisoblanadi. Chunki ta'lim oluvchining har qanday mulohazani ko'r-ko'rona to'g'ri deb qabul qilishi hozirgi mafkuraviy tahdidlar davrida salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60 yillarida boshlangan. Fikrlash psixologiyasi nuqtai nazaridan muammoli o'qitish g'oyasi va tamoyillari S.L.Rubinshteyn, M.I.Mahmutov, V.Okon, I.Ya.Lerner tomonidan ishlab chiqilgan. Маҳаллий олимларимиздан Ф.О. Ходжиеванинг фикрича, танқидий фикрлаш – билимни ўзлаштириш ва мустақил фикрлашнинг юқори даражадаги тарқибий қисми бўлиб, шахснинг воқеа, ҳодиса, борлиқни объектив идрок этиш имкониятини кенгайтирувчи ақлий ҳодисадир [2].

Amerikalik psixolog D.Xalpern ushbu texnologiyani chuqur tadqiq qilgan olimlardan biri bo'lib, tanqidiy fikrlashni qo'llashda quyidagi xususiyatlarni ajratib ko'rsatadi: rejalashtirishga tayyorgarlik; moslashuvchanlik; qatiyatlilik; xatolarni tuzatishga tayyorlik; murosali yechimlarni izlash [3].

Muhokama va natijalar. Tanqidiy fikrlashni shakllantiruvchi vositalar o'quv jarayonidagi har bir bosqichning aniq maqsadlarini hisobga olgan holda tanlov amalga oshirilgandagina tizim sifatida yuzaga keladi va ular birlikda boshlang'ich sinf o'quvchilari tanqidiy fikrlashining har bir komponentiga ta'sir etadi [4]. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Tanqidiy tahlil qilish bilim-ko'nikmalarini rivojlantiradi.
2. O'quvchini ta'lim jarayonida faollashtiradi va mustaqilligini oshiradi.
3. O'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishni ta'minlaydi.

Tanqidiy fikrlash insonni intellektual faoliyatining turlaridan biri, ushbu texnologiyaning konseptual yondashuvlarining xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- "tayyor" bilimlarni o'zlashtirish emas, balki o'quv jarayonida tug'iladigan shaxsiy bilimlarni qo'llash;
- o'qitishning jamoaviy tamoyili, ya'ni, mashg'ulotlarning dialog rejimini, muammolarni hal qilish yo'llarini birgalikda izlashni, shuningdek o'qituvchi va tinglovchilar o'rtasidagi "sheriklik" munosabatlarini ta'minlaydi;
- o'quvchi tomonidan idrok etilayotgan obektning ijobiy va salbiy tomonlarini obektiv baholash imkoniyatlarini beradi va h.z.

O'quvchida tanqidiy fikrlash quyidagi natijalarni beradi:

- qiziqishini namoyish etish;
- tadqiqot usullaridan foydalanish;
- javoblarni muntazam ravishda izlash;

- dalillarning sabablari va oqibatlarini aniqlash;
- umumiy qabul qilingan haqiqatlarga shubha qilish;
- o'z nuqtai nazarini himoya qilish, mantiqiy dalillar bilan qobiliyatini rivojlantirish;

- raqibining dalillariga e'tibor berish va ularni mantiqiy anglash;

Tarix fanlarida tanqidiy fikrlash texnologiyasini yuqori sinf o'quvchilarida qo'llash yaxshi samara berishi mumkin. Sababi tanqidiy fikrlash imkoniyatidan foydalanish uchun o'quvchida bunga imkon beradigan bir qator xususiyatlarni rivojlantirish talab qilinadi. Bunday xususiyatlar kichik yoshdagi ta'lim oluvchilarda yetarlicha shakllanmaydi.

Xo'sh? Tarix fanlarini o'qitishda ushbu texnologiyadan foydalanish fan o'qituvchisi uchun qanday natijani berishi mumkin?, - degan savol tug'ilishi tabiiy.

Birinchidan, sinf jamoasida yoki auditoriyada ochiqlik va hamkorlik muhitini yaratadi.

Ikkinchidan, o'quv jarayonida tanqidiy fikrlash va o'quvchining mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xissa qo'shadi.

Uchinchidan o'sib kelayotgan yosh avlodni o'z faoliyatini malakali tahlil qilishni biladigan amaliyotchilarga aylanishiga sabab bo'ladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi, uslubiy metodlari va texnologik bosqichlari quyidagilardan iborat:

Birinchi bosqich. Uyg'otish, bu mavjud bilimlarni namoyish qilish, yangi ma'lumotlarni olishga qiziqishga uyg'otish va o'quvchining o'z o'quv maqsadlarini belgilashni nazarda tutadi.

Ikkinchi bosqich. Ma'noni anglash, bunda yangi ma'lumot olish, o'quvchi tomonidan belgilangan o'quv maqsadlarini to'g'riligi va uning tarkibini tushunishiga e'tibor qaratiladi. Mavzuga oid yangi ma'lumotlar, jumladan, matn, fil'm, ma'ruzalar, paragraf materiallari bilan bevosita aloqa o'rnatiladi. Bunda o'quvchi vazifani yakka yoki juftlikda amalga oshiradi. Ushbu texnologiyada jamoaviy ishlashda individual izlash va fikr almashish kabi ikkita element bo'lishi lozim.

Uchinch bosqich. Odatlanish, ya'ni yangi bilimlarning tug'ulishi, bunda o'quvchi tomonidan yangi o'quv maqsadlari belgilanadi. O'qilgan ma'lumotlarni aks ettirish, tahlil qilish, ijodiy ishlov berish, izohlash amalga oshiriladi. Bu faoliyat yakka tartibda, juftlikda yoki guruhda amalga oshiriladi. Ushbu texnologiyaning yana bir ijobiy xususiyatlaridan biri o'quvchilarda mavzudan tashqari ko'nikmalarni shakllanishiga va rivojlanishiga imkon beradi.

"Tanqidiy fikrlash" tushunchasiga mos kelmaydigan yana bir fikrlash shakli bu - ijodiy yoki ichki his bilan intiutiv sezib fikrlashdir. Tanqidiy fikrlash - axborotlarni o'zlashtirishdan boshlanadigan va xulosa chiqarish bilan tugallanadigan murakkab o'ylash jarayoni. Ushbu texnologiya bilish faoliyatining yuqori darajasi sifatida o'quvchilarda matn bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirishga, og'zaki va yozma nutqni egallashga, mazkur matn bo'yicha jamoai bilan birgalikda harakatda bo'lishiga qaratilgan pedagogik texnologiya. O'quv auditoriyasidagi ruhiyatni o'zgartira oladigan strategiyalar majmuidir, ya'ni mashg'ulot o'qituvchi va o'quvchilarning ijodxonasiga aylanishini ta'minlay oladi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bosqichlari (1-jadval)

Chaqiriq (da'vat)	Anglash	Fikrlash
1. Yangi ma'lumotlarni ma'lum bo'lganlari bilan bog'lash.	1. Chaqiriq bosqichida yaratilgan qiziqish va harakatlanish inersiyasini, faollikni qo'llab-quvvatlash	1. O'quvchilar yangi fikr va axborotlarni o'z so'zlari bilan ifodalashga harakat qilib ko'rishlari kerak.
2. O'quvchilarni faollashtirish.	2. O'quvchilarda o'zini tushunishini kuzatishga doir intilishlarini qo'llash.	2. Tushunganlarni o'z so'zlari bilan ifodalab, qayta tuzganida shaxsiy anglangan kontekst yuzaga keladi
3. Taklif etilgan mavzuni ko'rib chiqishga qiziqish tug'diriladi va maqsad aniqlanadi.	3. Yangi o'quv materialini tushunilishiga erishish.	3. Jonli fikrlar almashinuviga erishiladi

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning o'ziga xos strategiyalari ham mavjud bo'lib, ular da'vat bosqichida qo'llaniladigan, anglash bosqichida qo'llaniladigan va fikrlash bosqichida qo'llanadigan strategiyalardir. Tarix darslarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bevosita muammoli ta'lim texnologiyalari orqali amalga

o'shiring samaradorlikni yanada o'shiradi. Tarix fanini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyasidan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

Inson tafakkuri muammoli vaziyatlarni yaratish, muammoni qo'yish va uni yechishdek noyob qobiliyatga ega bo'lganligi sababli insoniyat tomonidan ilmiy-texnikaviy kashfiyotlar amalga oshirilgan. Pedagogik tafakkurni o'quv jarayonida muammolarni yechishga yo'naltirish, ya'ni ta'lim jarayoniga muammoli o'qitishni joriy etish ta'lim oluvchilarga tayyor bilimlarni o'zlashtirishdan asta-sekin mustaqil faoliyatga o'tish imkoniyatini beradi. Muammoli ta'lim texnologiyasi juda qadim zamonlardan shakllanib, qadimgi Yunoniston, Hindiston va Xitoyda muammoli bahs-munozaralardan keng foydalanilgan. Muammoli ta'lim texnologisi amerikalik psixolog, faylasuf va pedagog J. Dyui tomonidan 1894 yilda Chikagoda tajriba maktabida qo'llanilgan bo'lib, XX asrning 60-yillarida mazkur yo'nalishda tadqiqotlar olib borilgan. J. Dyui 1894 yilda Chikago shahrida o'qitish asosini o'quv rejasi emas, balki o'yinlar va mehnat faoliyati tashkil etgan tajriba maktabini tashkil qilgan [5]. O'qish, hisoblash, yozish bo'yicha mashg'ulotlar ta'lim oluvchilarning fiziologik balog'atiga qarab, o'z- o'zidan paydo bo'lgan ehtiyojlariga muvofiq o'tkazilgan. J. Dyui o'qish uchun to'rt ehtiyojni ajratgan: ijtimoiy, konstruksiyalash, badiiy ifoda, tadqiqiy. Bilish manbalari sifatida ta'lim oluvchilarga quyidagilar taqdim etilgan: so'z, san'at asarlari, texnik qurilmalar. J. Dyui g'oyalari bo'yicha o'quvchi bilishda insoniyat yo'lini qaytaradi, bilimlarni o'zlashtirish boshqarilmaydigan jarayon bo'lib, u o'zida hosil bo'lgan ehtiyojni qondirishi natijasi sifatida materialni o'zlashtiradi. J. Dyuning fikricha, o'qitish samaradorligi shartlari o'quv materialini muammolashtirish ta'lim oluvchi faolligi bilan bog'liq bo'lishi kerak. Ushbu texnologiya 70-80 yillarga kelib, amaliyotga keng joriy etildi [6]. Muammoli ta'lim texnologiyasining asosi insonning fikrlashi muammoli vaziyatni hal etishdan boshlanishi hamda uning muammolarni aniqlash, tadqiq etish va yechish qobiliyatiga ega ekanligidan kelib chiqadi. Muammoli ta'lim o'quvchilarning ijodiy tafakkuri va ijodiy qobiliyatlarini o'stirishda muhim ahamiyatga ega. Muammoli ta'limning bosh maqsadi - o'quvchilarning muammoni to'liq tushunib yetishiga erishish va ularni hal eta olishga o'rgatishdan iborat. Muammoli ta'limni amaliyotda qo'llashda asosiy masalalardan biri o'rganilayotgan mavzu bilan bog'liq muammoli vaziyatni yaratishdan iborat. Tarix fanlarini o'qitishda o'qituvchilar dars jarayonida muammoli vaziyatlar hosil qilishni va ularni yechish usullarida o'quvchilarga yo'nalish berishi lozim.

Muammoli ta'limning o'ziga xos xususiyati shundaki, bunda asosiy bilimlarni o'quvchilarga tayyor holda berish emas, ular tomonidan dars mavzusiga tegishli muammolar bo'yicha o'quv-tadqiqotlarini bajarish asosida o'zlashtirilishini ta'minlashdan iborat. O'zbekistonda muammoli ta'limni qo'llash bir necha asrlar davomida maktab va madrasalarda suqrotona savol-javob usulidan keng foydalanish asosida o'quvchilarda ziyraklik, hozirjavoblik sifatlari hamda go'zal nutq tarkib toptirilgan. Suqrotona savol-javob usuli hozirgacha eng samarali ta'lim usullaridan biri sifatida qo'llaniladi. Bunda o'quvchi (talaba) chuqur mantiqiy fikrlashga, ziyraklikka, aniq va to'g'ri so'zlashga, nutqning mantiqiyiligi va ravonligiga hamda tanqidiy, ijodiy fikrlashga o'rgatilgan. Suqrotona suhbatlar deyilgan o'qituvchining o'quvchini mustaqil va faol fikrlash jarayoniga olib kirishi hamda uning fikrlashidagi noto'g'ri jihatlarni ziyraklik bilan aniqlagan holda, ularni tuzatish yo'liga olib chiqishdan iborat usullar nazarda tutiladi. Ushbu usul yuqori natija berishi shubhasiz, ammo buning jiddiy shartlari ham mavjudki, bunda o'qituvchidan keng bilim va ijodiy fikrlash qobiliyati, yuqori muloqot madaniyati, pedagogik mahorat talab qilinadi [7].

Muammoli o'qitishni chuqur o'rganish XX asrning 60-yillarida boshlangan bo'lib, uning asosida "Tafakkur- muammoli vaziyatdan boshlanadi"-degan g'oya yotadi va muammoli vaziyatda bilish faoliyatining ketma-ketligi quyidagicha ko'rinishga ega bo'ladi:

- muammoli vaziyat;
- muammoni yechish yo'llarini izlash;
- muammoning yechimi.

An'anaviy ta'lim tizimida o'qituvchi va darslik bilimning asosiy manbasi bo'lsa, muammoli o'qitishning falsafasi va metodologiyasida o'qituvchi tinglovchilarning

izlanish-tadqiqotchilik faoliyatining tashkilotchisi, mutasaddi maslahatchisi va yordamchisi sifatida ko'radi. Bu rol an'anaviy o'qitishdagi roldan ancha murakkab bo'lib, u o'qituvchidan yuqoriroq mahorat talab qiladi.

Shuningdek, integrasion didaktik imkoniyatlarda ta'lim sifatini oshirish mumkin. O'quvchi tafakkurini, kreativligini shakllantirish uchun muammoli o'qitish, individual ishlash, motivasiyani kuchaytirish, mustaqil ta'limga yo'naltirish, o'z-o'zini rivojlantirish, nazorat qilish, baholash kabi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tarkibiy qismlarini o'zaro integrasiyalash orqali tashkil tashkil qilish orqali o'quvchi iqtidori rivojlanadi hamda sifatli ta'lim olish ta'minlanadi [8]. Muammoli o'qitish konsepsiyasida muammoli vaziyatning birinchi sharti o'qituvchi o'zi yechishi lozim bo'lgan ziddlikni ko'rishidan iborat ekanligini ta'kidlaydi.

Muammoli vaziyat yaratish usullari: o'qituvchi o'quvchilarga dars mavzusi bilan bog'liq ziddiyatli holatni tushuntiradi va o'quvchilar uni yechish yo'llarini izlab topishlari lozim bo'ladi; bir masalaga doir turli nuqtai-nazarlarni bayon qilinadi va boshqalar.

Muammoli vaziyatni hal etish darajalari quyidagi ko'rinishlarda bo'lishi mumkin: o'qituvchi muammoni qo'yadi va o'zi yechadi; o'qituvchi muammoni qo'yadi va uning yechimini o'quvchilar bilan birgalikda topadi; o'quvchilar o'zlari muammoni qo'yadilar va uning yechimini topadilar.

Muammoli vaziyatni yechishda qo'llanadigan usullar:

- muammoni turli nuqtai nazardan o'rganish, tahlil qilish;
- solishtirish, umumlashtirish;
- faktlarni aniqlash va qiyoslash;
- vaziyatga bog'liq xulosalar chiqarish;
- o'quvchilarning o'zlari savollar qo'yishi va boshqalar.

Muammoli o'qitish – o'quvchining muammoli taqdim etilgan ta'lim mazmuni bilan faol o'zaro bog'lanishini tashkil etadi. Bu jarayonda o'quvchi ilmiy bilimning ob'yektiv ziddliklari va ularning yechimlariga yaqinlashadi, fikrlash, bilimlarni ijodiy o'zlashtirishga o'rganadi. Muammoli o'qitish ijodiy faoliyatni shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu jarayonda o'quvchilar ijodiy fikrlashining rivojlanishi an'anaviy o'qitishdagi nisbatan jadalroq bo'ladi, lekin muammoli o'qitishning bu funksiyasi oshishi uchun o'quv jarayoniga muammolarning tasodifiy majmuasini kiritish yetarli emas. Muammolar tizimi bilimning mazkur sohasiga xos muammolarning asosiy turlarini qamrab olishi kerak.

Muammoli o'qitishni ta'lim jarayoniga tatbiq etishda o'qituvchi ilmiy va o'quv muammolar orasidagi umumiylikni va farqni ajratishi lozim. Ularning umumiyligi–har ikkalasida ham obektiv ziddliklar mavjudligi bo'lsa, ilmiy va o'quv muammolarini farqi shuki, ilmiy muammoda qo'yilgan masala hali yechilmagan, o'quv muammoda esa masala yechilgan, uni yechish yo'li va natijasi ma'lum. Faqat bu yo'llar va natijalarni o'quvchilar izlab topishi kerak.

Muammoli o'qitishning yakuniy maqsadi o'quvchilarni muammolarni ko'rish va yechishga o'rgatishdan iborat bo'lib, bu faqat fikrlash faoliyati jarayonida amalga oshiriladi. Muammoli o'qitishning yaqqol ko'rinib turgan afzalliklariga qaramasdan maktab ta'limining hech qaysi bosqichi to'liq muammoli tuzilishi mumkin emas. Muammoli o'qitishni amalga oshirish uchun qism (ayrim bo'lim, mavzu, band) larni ajratib olish lozim. Bunda o'quv materialining mantiqiy-didaktik tahlili, muammolarni qo'yish imkoniyatlari, o'qitish maqsadlariga erishishda ularning samarasini aniqlash talab etiladi. Ko'p narsa u yoki bu sinfda ishlashning aniq sharoitlariga bog'liq. Bundan tashqari, maktab darsliklaridagi o'quv materiali kamdan kam hollarda muammoli o'qitishga moslashtirilgan. Lekin muammoli o'qitishni amalga oshirish uchun o'qituvchi o'quv matnlarini osongina qayta ishlashi mumkin. Muammoli vaziyatlarni modellashtirish uchun eng optimal o'quv materiali bu - darslikdagi fan va texnika tarixiga oid ma'lumotlar.

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda evristik o'qitish usuli ham samarali bo'lib, uning bir qator o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Insonning ijodiy faoliyat masalalari falsafa, psixologiya, metodologiya, kibernetika, axborot nazariyasi, pedagogika kabi ko'pgina fanlar tomonidan o'rganilmoqda. So'nggi o'n yilliklarda inson ijodiy faoliyatini o'rganuvchi maxsus fan - "Evrastika"ni yaratish to'g'risidagi

fikrlar tez-tez ko'zga tashlanmoqda. Evristika so'zi "Evrika" - "topdim" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, u biror muammoni hal etilishi bilan bog'liq bo'lgan quvonch, biror yangi fikr tug'ilishini olqishlashdir.

Evristika (yunoncha "heurisko" – izlayapman, topyapman, kashf etyapman) inson ijodiy faoliyatini, shuningdek, yangi kashfiyotlarni yaratishda qo'llanadigan usullarni o'rganadigan fan sifatida psixologiya, kibernetika, strukturali lingvistika, axborot nazariyasi chegarasida rivojlanadi.

Evristikani yangi vaziyatda yangi harakatlarni qurish qonuniyatlarini o'rganadigan fan deb tushunish mumkin. Lekin ta'lim jarayonida o'xshatish-obrazli tafakkurni, yangi g'oyalarni yaratish qobiliyatlarini rivojlantirishga yetarli diqqat qaratilmaydi. Pedagoglar asosan masalalar yechilishining mantiqiy usullariga e'tibor berishadi, ayrim hollarda me'yoriy hujjatlar va yangi avlodni oldingi avloddek tarbiyalash va o'qitish an'analari ta'sirida bo'ladilar.

Tinglovchining vazifasi nafaqat madaniy an'analarni o'rganish va talqin qilish, balki yangilarini yaratishdan iborat. Ma'lumki, tabiat insonni yaratgan va unga tasavvur qilish, o'ylab topish, bunyod qilish, yaratish qobiliyatlarini bergan. Demak, har bir inson evristik deb atalmish qobiliyatga ega. Shunday ekan, evristika, evristik uslublar va evristik o'qitish deganda nimalar tushuniladi? Evristik uslublar juda murakkab, ko'zda tutilmagan vaziyatlarda ham yechimni topish imkonini beradi. Evristika maqsadga erishishga ko'maklashadigan harakatlar uslubini belgilaydi.

Evristik o'qitish jarayonida o'quvchining faoliyati tizimli ketma-ketlikda amalga oshiriladi. Miyaga kelgan barcha o'y-xayollar - bu fikrlar. O'quvchini, insonni fikrsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Har on, har daqiqada odam miyasi qaydaydir fikrlar bilan band bo'ladi. Ularni tartibga solish, keragida diqqatni jalb qilish, ichki yoki tashqi nutq vositasida uni yechish, ya'ni ifodalash-fikrlash jarayoni. Fikrlash jarayoni aslida ma'lum bir masalani, muammo yoki jumboqni hal qilish kerak bo'lganda paydo bo'ladi. Fikrlash doimo bir narsa xususida kamida bitta yechimni berishi shart, aks holda u boshqa jarayonga-xayol, fantaziyaga aylanib ketishi mumkin. Mustaqil fikrlash - shaxsning shunday qobiliyatiki, u tufayli odam narsa va hodisalar xususida o'z qarashlariga va nostandart yechimlarga ega bo'ladi. Mustaqil fikr insonning narsa va hodisalar, jamiyatda ro'y berayotgan voqealarning mohiyati xususida o'z qarashlari bo'lishini taqozo etadi, uning bilish va anglash imkoniyatlarini chegarasini kengaytiradi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, mustaqil fikrlash bir qarashda shaxsning individual xususiyati bo'lsa-da, bu xususiyat jamiyatda, insonlar o'rtasidagi munosabatlar muhiti yaxshi bo'lganda rivojlanadi. Xayol-yangi obrazlar va taxminlarni shakllanish jarayoni bo'lsa, fantaziya –xayolning borliqdan, haqiqatdan biroz uzoqlashuvi jarayoni.

Shunday qilib, muammo yoki jumboq bizni fikrlashga majbur etadi. Psixologlarning fikricha, har qanday masalani yoki muammomni yechish mobaynida tinglovchi uning shartlarini bir necha variantda tasavvur qilsagina yechimga kelar ekan. Chunki kimdir juda tez fikrlaydi, kimdir sekin fikrlaydi. Shuning uchun ham test yechish jarayonida yonma-yon o'tirgan ikki Tinglovchi bir xil yechimni belgilasada, o'sha yechimga kelishi yo'llari har bir Tinglovchida o'ziga xos bo'ladi.

Tafakkur - inson ongining bilish ob'yektlari hisoblanmish narsa va hodisalar o'rtasida murakkab, har tomonlama aloqalarning bo'lishini ta'minlovchi umumlashgan va mavhumlashgan aks ettirish jarayoni. Afsuski, maktabda o'xshatish - obrazli tafakkurni, yangi g'oyalarni yaratish qobiliyatlarini rivojlantirishga yetarli diqqat qaratilmaydi. Pedagoglar asosan masalalar yechilishining mantiqiy usullariga e'tibor berishadi, ayrim hollarda me'yoriy hujjatlar va yangi avlodni oldingi avloddek tiklash an'analari ta'sirida bo'ladilar. O'qitishning kutilayotgan natijalarini ishlab chiqishda zamonaviy psixologik yondashuvlar qadim davrlardayoq yaratilgan bo'lib, Aristotel ta'lim maqsadlarining uchta asosiy kategoriyasini, ya'ni tafakkur, sezish qobiliyati va qo'l amallarini bir-biridan farqlagan. Pestalotssi esa bu amallarga muvofiq inson tanasining uch organini keltiradi: bosh, yurak va qo'l.

Xulosa. Bugungi kunga kelib, uchta soha bo'yicha o'quv maqsadini (kutilayotgan natijalar, vazifalar)ni rejalashtirish qabul qilingan. Dars jarayonini o'quv maqsadlarini belgilashda quyidagi amallarni bajarish lozim:

1. Ma'lum mavzu bo'yicha o'quvchilar uchun topshiriqlar sonini aniqlash.
2. Shu mavzu bo'yicha o'quvchi bajarishi lozim bo'lgan amallarni aks ettiruvchi va o'qitishning kutilayotgan natijalarini ifodalashda qo'llanishi mumkin bo'lgan aniq fe'llar ro'yxatini tuzish.
3. Har bir topshiriqni (kutilayotgan natijani) o'quvchining (o'qituvchi faoliyati atamalarida emas) ishi atamalarida shunday qo'yish kerakki, u mashg'ulot davomida o'qituvchi o'tishi lozim bo'lgan bosqichlarga emas, balki «o'quvchining yakuniy amallari»ga qaratilgan bo'lsin.
4. Har bir topshiriqda o'quvchi faoliyati aks etishi lozim. Masalan: sanab o'tadi, tavsiflaydi, ajratadi, namoyish qiladi, tanlaydi, tahlil qiladi, hisoblaydi va h.k.
5. O'quvchilardan kutilayotgan, kuzatiladigan, kuzatilmaydigan «hulqni» («ko'nikmalarni shakllantirish», «anglashiga erishish» va h.k.larni) aniq ifodalash.
6. Har bir topshiriqni (kutilayotgan natijani) shunday qo'yish kerakki, u ikkita-uchta o'qitish natijasini emas, faqat bitta natijani o'z ichiga olsin.
7. Topshiriqlarni amalga oshganligini o'lchash mumkin bo'lsin va maqsadga erishilganligini tasdiqlash imkoniyati bo'lishiga ahamiyat berish lozim.
9. Agar o'quvchi ma'lum davr ichida o'z ishini namoyish etishi kerak bo'lsa, vaqt chegaralarini belgilash.
10. O'quv topshiriqlarini (kutilayotgan natijalarni) uchta soha bo'yicha ifodalash: kognitiv (bilishga oid, tafakkur sohasida) - o'zlashtirilgan bilimlar va egallangan ko'nikmalar; psixomotor (amallar sohasida) - tana harakatlarini muvofiqlashtirish, ularning asab-mushaklar koordinatsiyasi. Masalan, yozuv, sport anjomlarida mashqni bajarish; affektiv (emosional-qadriyatlar, hissiyot sohasida) - hissiy qadriyatlar (quvonch, hayajon, qoidalarga rioya qilish va h.k.).
11. O'quv topshiriqlarini (kutilayotgan natijalarni) ishlab chiqqandan so'ng, kutilayotgan natijalarga erishganlik darajasini baholash bo'yicha nazorat topshiriqlarini tuzish.
12. Dars mazmunini aks ettirish uchun usul va vositalarni tanlash. Ular ham an'anaviy, ham interfaol usullar bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. Носиров О.Н. Танкидий фикрлаш технологиясининг шаклланишида кластер методининг роли / Педагогик таълим кластери: муаммо ва ечимлар. Халқаро конференция. Чирчик. 2021. -Б. 175.
2. Ходжиева Ф. О. Уқувчиларни танкидий фикрлашга ўргатиш ва унинг муҳим жиҳатлари // Современное образование (Узбекистан). 2017. № 6. –Б. 43-47.
3. Халперн Д. Психология критического мышления. 4-е международное издание. Санкт-Петербург. Москва-Харьков-Минск. 2000. -С. 512.
4. Арабова М., Бердиева Ф. Танкидий фикрлашни ривожлантиришнинг назарий асослари // Современное образование (Узбекистан). 2014. №7. – Б. 49-54.
5. Рогачева Е.Ю. Влияние педагогики Джона Дьюи на теорию и практику образования в XX веке / дисс. автореф. доктор пед. наук. М, 2006. 358 с.
6. Исмоилова З.Қ., Раупова Ш.А. Муаммоли таълим технологияларининг таълим жараёнидаги ўрни // Journal «irrigatsiya va melioratsiya» № 3 (13). 2018.-Б. 93-94.
7. Иванова О.Э., Гнатышина Е.А. Сократический диалог как метод управления проблемами // Философская мысль. 2018. №4. –Б. 59-65.
8. Тоштемирова С.А. Кластерли ёндашув асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш // педагогика фанлари бўйича фалс. докт.дисс. Тошкент. 2021. – 198 б.